

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.2\(314\).09](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.2(314).09)
CZU:811.135.1'366:82.09(091)

**STUDIUL LINGVISTIC ASUPRA MANUSCRISULUI „SANDIPA”¹.
MORFOLOGIA (3.2.). PRONUMELE**

GALACTION VEREBCEANU

Doctor în filologie, conferențiar cercetător

E-mail: gverebceanu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-4893>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

**Linguistic Study on the „Sandipa” Manuscript.
Morphology (3.2.). Pronouns**

Abstract

The morphological peculiarities of the pronoun present in the text of the popular writing entitled *Sandipa* (ms. Rom. 824, dated in 1798 and kept at the State Library of the Russian Federation, Moscow) are analyzed. Being a flexible part of speech with several species (9), the pronoun is highlighted by a series of forms typical of both our first ancient texts and those developed in the second half of the eighteenth century, especially in recent decades. of the century, therefore contemporary with the handwritten version of the popular writing announced in the title.

Keywords: pronominal adjective, case, form, gender, personal pronoun, politeness pronoun, reinforcement pronoun, reflexive pronoun, possessive pronoun, demonstrative pronoun, Relative pronouns, indefinite pronouns, negative pronouns.

Rezumat

Sunt analizate particularitățile morfologice ale pronumelui prezente în textul scrierii populare intitulată *Sandipa* (ms. rom. 824, datat în 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse, Moscova). Fiind o parte de vorbire flexibilă cu mai multe specii (9), pronumele se evidențiază printr-un șir de forme proprii atât primelor noastre texte vechi, cât și celor elaborate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în ultimele decenii ale secolului, așadar contemporane cu varianta manuscrisă a scrierii populare anunțate în titlu.

Cuvinte-cheie: adjectiv pronominal, caz, formă, gen, pronume personal, pronume de politețe, pronume de întărire, pronume reflexiv, pronume posesiv, pronume demonstrativ, pronume relativ, pronume nehotărât, pronume negativ.

Într-un articol publicat recent în revista „Philologia” (vezi Verebceanu, 2021, p. 75-84), a fost examinată morfologia unor părți de vorbire flexibile prezente în

¹ Vezi Verebceanu, 2017, p. 35-55; 67-89; 113-130; Verebceanu, 2019, p. 49-63; Verebceanu, 2020a, p. 93-102; Verebceanu, 2020b, p. 22-36; Verebceanu, 2021, p. 75-84.

textul scrierii populare anunțate în titlu (ms. rom. 824, datat în 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Federației Ruse, Moscova). Scopul articolului de mai jos este cercetarea particularităților morfologice ale pronumelui, parte de vorbire flexibilă cu mai multe specii care se evidențiază printr-un șir de forme proprii atât primelor noastre texte vechi, cât și celor elaborate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în ultimele decenii ale secolului, așadar contemporane cu varianta manuscrisă a romanului popular.

Pronumele, în calitate de clasă de cuvinte lexico-gramaticală cu trăsături oarecum distinctive față de celelalte părți de vorbire flexibile analizate, are, în general, aceeași structură ca și în limba literară de astăzi. Există totuși unele caracteristici care merită atenție.

Pronumele personal propriu-zis posedă o paradigmă, cu unele diferențe de ordin fonetic, asemănătoare cu cea din româna actuală. Dăm în continuare formele flexionare consemnate în text.

Persoana 1 singular nominativ masculin, feminin: *eu* (2^v, 9^r); dativ: *mie* (69^v, 8^r), **miia**² (= *mie*, numai masculin, 34^r, 98^r), **îm** (doar cu *m* suprascris, 100^v, 8^r), *-mi* (numai masculin, 92^v), **me-** (= *mi*, masculin, 15^v, 19^r, 63^v, 65^r, 86^v-2, 90^r; feminin, 64^v, 65^r, 81^v), **-m** (doar suprascris, 7^r, 82^v); acuzativ: (*pe*) *mine* (32^r, 10^r), *mă* (32^v, 83^v), *-mă* (14^r, 94^r).

Persoana a 2-a singular nominativ masculin, feminin: *tu* (6^v, 9^v); dativ: *ție* (79^v, 71^v), **ția**² (= *ție*, numai masculin, 57^r, 90^r), **îț** (doar cu *ț* suprascris, 54^r, 36^r), *ți* (14^r, 64^v), **țâ-** (= *ți*, numai masculin, 16^v), *-ț* (29^r, 20^r), *ț-* (48^r, 55^r), *-ț-* (81^v, 37^r); acuzativ: (*pe*) *tine* (numai masculin, 41^r), *te* (5^r, 25^v), *-te* (28^v, 38^r), *te-* (40^r, 49^v).

Persoana a 3-a singular nominativ masculin: *el* (15^r), *elu* (99^v); feminin: *ea* (58^r), **e** (= *ea*, 66^r); genitiv-dativ: *lui* (90^r, 1^v); *ei* (15^r, 35^v); dativ: *îi* (72^r, 42^r), *i* (90^r, 37^v), *-i* (39^r, 46^v), *i-* (1^v, 62^v), *-i-* lipsește; acuzativ: (*pe*) *el* lipsește; *îl* (3^r), *-l* (31^r), *l-* (64^r), **le** (= *îl*, 89^v), **li** (= *îl*, 41^r, 45^v), (*pe*) *dânsul* (81^v), *într-însul* (65^v); (*pe*) *ea* lipsește; *o* (18^r), *-o* (22^v), (*pe*) *dânsa* (74^r), *într-însa* (88^r).

Persoana 1 plural nominativ: *noi* (12^v); genitiv-dativ: *nouă* lipsește; dativ: *ne* (96^v), *ni* lipsește; acuzativ: (*pe*) *noi* (53^v), *ne* (58^v), (*pe*) *dânșii* (51^v), *dintr-înșii* (21^r).

Persoana a 2-a plural nominativ: *voi* (7^r); dativ: **voao** (= *vouă*, 7^v, 70^r, 83^r); acuzativ: (*pe*) *voi* lipsește; *vă* (75^r).

Persoana a 3-a plural nominativ masculin: *ei* (12^r); feminin: *ele* lipsește; genitiv: *lor* (57^r, 48^r); dativ: *lor* lipsește; *le* (4^r, 8^v), *li* (76^v); acuzativ: (*pe*) *ei* lipsește, *îi* (48^r), *le* (56^r), **li-** (= *le*, 67^r); (*pe*) *ele* lipsește, *le* (56^r), (*pe*) *dânsăle* (51^r), *dintr-însăle* (61^v).

Din prezentarea de mai sus a formelor flexionare consemnate în textul manuscrisului *Sandipa* rezultă faptul că: a) la unele persoane se constată lipsa formelor accentuate și neaccentuate (marcate prin subliniere); b) pronumele de

² Formele *miia* și *ția* erau răspândite în textele și documentele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 116-117). Vezi, de asemenea, interpretarea lui Al. Rosetti despre unul din fonetismele în discuție: „*miia* apare în textele lui Petru Șchiopul <...>; astăzi forma aceasta este curentă în graiul moldovenesc (*mie* + amplificativul *a*, pornind de la construcții ca: *mie unuia* > *mia*” (Rosetti, 1978, p. 556).

persoana a 3-a, masculin și feminin, nu cunosc cazul acuzativ; c) locul acestora este ocupat de formele pronumelui *dânsul*, ca sinonim al lui *el*, deci nu ca pronume de politețe cum apare astăzi în limba literară, însoțit totdeauna de un număr variat de prepoziții, și de *îns*, folosit articulat și în îmbinare cu prepozițiile *întru* și *dintru*; d) sunt înregistrate forme arhaizante folosite exclusiv pentru masculin (marcate cu aldin), respinse însă astăzi de aspectul normat al limbii literare: „*Miia* mi-i milă de tine” (34^v), „omule, ci *me-i* furat ochiul meu” (86^v), „să nu să întâmple ceva rău mie sau *ția*” (57^t), „nu vei pute scăpa de *dânsul* și cu greu *le-i* împăca” (89^v), „tu ține-ț pământul carile ți s-au dat și *țâ-l* lucrează” (16^v), „pre carile sângur împărăție ta de atâte ori ai zis că *li-i* omori” (41^t), „nici să zici că *li-i* birui pe muieri” (67^t), „Ci vi să pare *voao* tăcere aceasta a cuconului?” (7^v).

Formele neaccentuate, clitice, de dativ și acuzativ, precedate de cele mai multe ori de cuvinte monosilabice terminate în vocală, așa-numitele cuvinte atone, sunt notate, de obicei, fără *î-* protetic: „*a-i* arăta” (4^t), „*nu-i* spusă” (46^v), „*să-i* dau” (64^v) „*și-i* zisă” (90^v); „*a-l* trage” (91^t), „*că-l* voi omori” (57^v), „*de-l* chemă” (43^t); „*a-m* grăi” (71^t), „*de-m* va face” (47^t), „*și-m* voi scoate” (85^t); „*ce-ț* voi spune” (20^t), „*să-ț* spui” (70^t) etc. Mai rar, formele în discuție apar în vecinătatea cuvintelor polisilabice: „*orice-i* poronce” (43^t), „*cându-m* spune” (8^v), „*vinde-m*” (45^v), „*ține-ț*” (16^v) etc.

Unele forme clitice conjuncte au o întrebuințare particulară, fiind plasate după verb: „*știi-l* și *aie-l* scris” (63^t), „*aceste ai-le*” (68^t), o topică înregistrată în cele mai vechi texte (vezi Densusianu, 1961, p. 117; vezi și Mareș, 1969, p. 76; Chivu, 1993, p. 180) sau în prepoziția verbului la perfectul compus, în această poziție se remarcă pronumele personal de persoana a 3-a feminin singular acuzativ *o*: „Și așa să pricie ficiorul împăratului cu ace fimeie și *o* au rămas-o și *o* au dovedit” (33^t), „eu nu *o* am lăsat-o” (37^v), asemenea construcții întâlnindu-se în textele din secolul al XVI-lea (vezi, de exemplu, Rosetti, 1978, p. 558; Buză, Zgraon, 1982, p. 511; Georgescu, 1982, p. 400).

Procedeul contragerii celor două vocale alăturate este concurat de procliza lui *î*, exemplele consemnate având o frecvență totuși mai puțin numeroasă în raport cu formele etimologice: „*îi* dedi” (30^t), „*îi* făcură” (96^v), „*îi* ieși” (84^v); „*îl* dusă” (8^v), „*îl* întrebă” (6^t), „*îl* pusă” (98^v) etc.; „*îm* cere” (64^v), „*îm* spune” (100^t); „*îț* voi da” (36^t), „*îț* mulțemesc” (47^v), „*îț* spun” (86^t) etc. Fenomenul câștigă teren în epocă „în toate variantele literare, fiind atestate de texte din toate regiunile” (ILRL, 1997, p. 328).

O altă particularitate a formelor neaccentuate de dativ și acuzativ este implicarea acestora la anticiparea sau reluarea complementului direct și indirect (acest fenomen va fi examinat în capitolul de sintaxă).

Pronumele de politețe – subclasă de pronume personale – înregistrează, ca text și frecvență, un număr neînsemnat de forme. Din sistemul de marcare a reverenței fac parte: *dumneta* (17^v, 37^v, 45^v, 48^t-2), *dumnata* (38^t, 38^v, 87^v, 88^v, 90^t-2) pentru persoana a 2-a singular nominativ-acuzativ, ambele cu structură fonetică învechită, *dumitale* (45^v, 49^t, 84^v) pentru genitiv-dativ și locuțiunea pronominală *Măria Ta*, având ca bază de formare substantivul învechit *mărie*: „el mă sfătui și mă învăță cum să grăiescu înaintea *Mării* <*i*> *Tale*” (83^v).

Pronumele de întărire. În lipsa formei *însumi*, funcția de pronume de întărire este preluată de sinonimul adjectival *singur*, notat în text cu vocală velară, care apare în vecinătatea unui pronume personal: „tu *sângur* m-ai supus la alții” (35^f), „acum ai venit tu *sângur*” (79^v), „rămasă el *sângur*” (55^f), „să face el *sângur* pre sine înțelept” (74^v), „mai bine să mă omor eu *sângură*” (58^f), „eu *sângură* mă voi omori” (33^v), „să saie ea *sângură* în focu să arză” (58^f), „de vreme *sânguri* voi mărturisi” (83^f) sau a unui pronume relativ: „să aștepte să-l laude alții, iar nu *sângur* ciniva să să laude” (75^f), sau a unui substantiv: „să apucă *sângur* bărbatul și cernu țerna” (30^v), „numai mânie *sângură* este un rău pre mare” (60^v), „*sângur* împăratul ar fi fost vinovat” (73^v), sau a unui numeral colectiv: „*sânguri* amândoi să vorbască” (74^f). Alteori, adjectivul *singur* nu este însoțit de niciun cuvânt: „acum am venit *sângur* nechemat” (72^v), „nu-ți fi *sângură* dușmancă vieții tale” (38^f).

Această tendință de folosire a adjectivului *singur* în dauna pronumelui de întărire „este din ce în ce mai accentuată pe măsură ce ne îndreptăm spre perioada modernă” (ILRL, 1997, p. 329), fenomenul fiind preferat de aspectul vorbit al limbii datorită faptului că sintagma pronume/ substantiv + *singur*, alături de construcțiile *chiar tu, tocmai eu, eu personal, eu unul/ una* etc., „sunt mult mai concrete decât formele de întărire și mai ușor de folosit” (GALR, 2005, p. 222).

Pronumele reflexiv deține, la fel ca în limba contemporană, o paradigmă flexionară defectivă, neavând forme speciale pentru nominativ și genitiv, ci doar pentru persoana a 3-a dativ: *îș* (10^v, 19^v etc.), *-ș* (12^v-2, 44^f-2 etc.), *ș-* (29^v, 90^f-2 etc.) și acuzativ: *sine* (15^f, 93^f), *sâneț* (41^f), *se* (23^f, 44^f etc.), *să* (14^v, 67^v), *s-* (74^f-3, 99^f-2 etc.).

Distribuția formelor neaccentuate ale pronumelui reflexiv amintește, în multe privințe, de cea a cliticelor pronumelui personal propriu-zis. Astfel, sunt consemnate preferențial exemple cu forma neaccentuată de dativ *-ș* notată în poziție enclitică, frecvența formelor etimologice întrecând cu mult pe cea cu *î* protetic (43 de apariții față de numai 8 atestări): „trebuie să fie de răs și de ocară acel împărat ci nu-ș va împlini cuvântul ci au zis” (19^v), „mujere acelu slujitoriu să dusă în sat cu o treabă și-ș lăsă pe bărbat acasă cu un prunc mic” (43^f), „Cu adevărat au mâncat căinile pe copil, că-ș linge buzile de sânge” (44^f), „vicleșugurile babii o făcu de-ș pierdu curățenie ci o ține” (51^f), „muieri să nu-ș ia până nu va învăța toate meșșugurile ale muierilor” (61^f) etc.; cf. „îndată îș opri mânie și urgie” (19^v), „șarpile, de durere, îș scăpă și-ș borî veninul” (75^v).

În raport cu româna contemporană, *-ș* apare în vecinătatea substantivului, marcând valoarea posesivă: „să culcă în patu-ș să doarmă” (46^f), „Atunce începu a grăi cu fimeia-ș” (49^v). Această valoare de posesiune este intensificată de întrebuintarea frecventă, pleonastică, a adjectivului pronominal posesiv și, mai rar, a pronumelui personal, acestor contexte alăturându-se și *ș-*: „având poftă împăratul ca să-ș înveță pre fiul său întru învățăturile cărții” (1^v), „fiindcă-ș pusășă ochiul și gândul ei pre cucon” (9^f), „nu l-om lăsa să-ș omoare pe fiul său” (12^v), „l-am lăsat de ș-au omorât pe fiul său” (12^v), „să nu-l lăsăm să-ș omoare pe fiul său” (12^v), „ș-au făcut răs de înțelepciune lui” (19^f), „băieșul gândi să-ș aducă pe mujere sa” (34^v), „becisnicul om și-ș adusă pe mujere sa” (34^v), „au auzit că sânt slobode muierile a-ș face voiele sale” (61^v), „ș-ar fi omorât pe fiul său” (73^v).

Forma accentuată, nonclitică, de acuzativ *sine* apare notată rar (doar nouă atestări) și este însoțită de prepoziții: „zisă întru *sine*” (15^r, 39^r, 62^r), „numa gândi pin *sine*” (46^v) sau apare în construcții emfaticе, *sine* fiind dublat de cliticul reflexiv: „să face el sânгур pre *sine* înțelept” (75^r), „să ostenește ca să *să* folosască pe *sine*” (93^v). O dată, este consemnată forma învechită *sâneț*, întărită de adjectivul *singur* cu valoare de pronume de întărire: „sânгур de *sâneț* cunoscându-l că i să cade această pedeapsă” (41^r).

În calitate de clitice reflexive în acuzativ apar formele *se*, *s-*, cu 124 de apariții, și *să*, *-să*, ce însumează un număr apreciabil de ocurențe (370): „să cade să *se* ferească tot omul” (14^r), „să *se* joace” (95^v), „temându-*să*” (25^r), „foarte *s-au* bucurat” (82^v) etc.

Pronumele (adjectivul) posesiv cunoaște mai multe forme flexionare. Astfel, la persoana 1 singular masculin *mieu*, cu 46 de ocurențe, apare, majoritar, în exemple de felul *fiul meu*” (2^r-3, 70^v-2, 99^v-3 etc.) și, mai rar, în cele ca *tată-mieu* (6^r, 70^r-2), *tătâni-mieu* (27^r, 70^r), întrecând în frecvență actualul *meu*, cu 20 de atestări: *fiul meu* (15^r, 73^r-3, 90^r-4 etc.), *tătâni-meu* (32^r). Femininul este reprezentat de forma monoftongată *me*, cu 28 de ocurențe: „viiata *me*” (2^v, 82^r-2 etc.) și de cea modernă *mea*, cu 7 apariții: „mujere *mea*” (39^r, 75^r, 97^r-2 etc. La plural masculin sunt consemnate doar formele *miei*: „tovarășii *miei*” (79^r) și *mii*: „sfetnicii *mii*” (28^v), „prietinii *mii*” (70^r, 85^r), „ai *mii*” (82^r), iar la feminin apare forma *mele*, identică cu cea din limba contemporană: „slugile *mele*” (27^v-3 etc.).

La persoana a 3-a, singular și plural, sunt consemnate toate formele adjectivului posesiv: „Această istorie au scris-o mai întâi Mosus filosoful pentru Chir, împărat al persilor, și pentru naștere fiului *său*” (1^r), „chemă gazda pe mujerea *sa*” (62^v), „împăratul atunce, după vorba mujerii, căută la domnii *săi*” (94^r), „tot omul să cade să aibă trii porți la vorbile *sale*” (60^v), întreaga serie înregistrând un număr destul de mare de atestări (120), marea majoritate revenind formei *său* (102).

Raport de posesiune redau și formele pronumelui personal *lui*, *ei*, *lor*, care intră în alternanță cu *său*, *sa*, fără însă a le depăși ca frecvență, ele acumulând 60 de ocurențe: „luând filosoful pe cucon, l-au dus la casa *lui*” (3^r), „învăță pe taină stăpânul pe pasăre ca să păzască pe jupineasa *lui*” (17^r), „neguțitoriul, auzindu aceste cuvinte de la babă, le pusă în gândul *lui*” (86^r), „mujere cu mare vicleșug au răspunsu cătră bărbatul *ei*” (25^v), „ea spusă toată pricina *ei* acelu cucon” (81^v), „mujerile cele răle cu vicleșugurile *lor* cele ci vor să facă îndată fac” (57^r) etc. Preferință pentru întrebuințarea adjectivului posesiv caracterizează scrierile elaborate în partea nordică a dacoromânei, pe când textele sudice folosesc cu predilecție formele pronumelui personal (vezi IRLR, 1997, p. 127-128).

Forma *sale* este întrebuințată, o dată, în legătură cu subiectul aflat la plural, construcția redând pluralitatea posesorilor: „sânt slobode mujerile a-ș face voiele *sale*” (61^v). Fenomenul prezent în perioada veche a limbii române (*ibidem*) este în descreștere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (*ibidem*, p. 330).

O caracteristică a textului *Sandipa* este întrebuințarea frecventă a formelor adjectivului posesiv în legătură cu subiectul, situație ce se regăsește în textele vechi românești (vezi Berea, 1961, p. 324-325): „dedi pre fiul *său* în mâna Sandipei” (3^v), „mult ceas întrebandu-l tatăl *său*, el nimică nu răspunde” (7^r), „au iertat împăratul

pre fiul său” (19^v), „împăratul priimi cuvântul fiului său” (77^r), „chemă gazda pe muieră sa” (62^v), „tot omul să cade să aibă trii porți la vorbile sale” (60^v), „împăratul atunce, după vorba muierii, căută la domnia săi” (94^r), „nimică nu zisă muierii sale” (46^v) etc.

Mai rar, unele forme ale pronumelui personal cu valoare posesivă apar notate în legătură cu obiectul: „voinicul să aprinsă tare de dragoste ei și de frumusețile ei” (36^r), „nu voi să-i împlinescu pohta ei” (71^v), „Dumnezeu au dat la toate dobitoacile hrana lor” (76^v).

Său, sa și lui, ei, împreună cu cliticile reflexive, dublează valoarea posesivă, dând naștere unor construcții pleonastice de tipul „având poftă împăratul ca să-ș înveță pre fiul său întru învățăturile cărții” (1^v) (vezi *supra*).

Un ultim comentariu care se impune este apariția frecventă a formelor *său, sa și meu, tău* în vecinătatea unor substantive nearticulate în nominativ-acuzativ ce desemnează grade de rudenie sau relații sociale, rezultând construcții unitare, legate, caracteristice limbii populare și vorbirii familiare, unele dintre acestea nefiind recomandate astăzi de norma limbii române literare contemporane (vezi Avram, 1986, p. 133-134; GALR, 2005, p. 239): *ginere-său* (15^v), *mă-sa* (98^r), *stăpână-său* (22^r, 24^v-3) *tată-său* (4^v, 20^v, 70^v-3 etc.), *tată-mieu* (6^r, 70^r-2), *tată-tău* (6^v, 9^r, 9^v-2). În alte contexte, substantivele din componența sintagmelor nu flexionează sau flexionează neobișnuit: „nimică n-au spus *stăpână-său*” (17^v), „spusă *stăpână-său*” (84^r), „închinându-să *tătâni-său*” (5^r), „spusă toată pricina *tătâne-său*” (15^r), „un filosof sfetnic al *tătâne-său*” (31^r), „Grăiește *tătâni-mieu*” (27^r), „după poronca *tătâni-meu*” (32^r), „toate aceste le voi spune *tătâni-mieu*” (70^r), „Acum roagă-te *tătâni-tău*” (28^v).

Pronumele (adjectivul) demonstrativ are o paradigmă flexionară care, în unele privințe, se deosebește de cea din limba de astăzi. De exemplu, pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere *acest*, în poziție antepusă și postpusă, apare notat fără afera lui *a-* și este minoritar în comparație cu *acist* (mai rar formele sale gramaticale), fonetismul arhaic înregistrând 27 de atestări față de 7 apariții ale formei actuale: „*acist* împărat” (1^v, 11^v), „*acist* lucru” (3^r, 8^r), „*acist* om” (15^v, 25^v, 62^v), „*acist* ceas” (28^v), „*acist* cuțit” (31^r), „*acist* oraș” (39^v), „*acist* vicleșug” (40^r), „*acist* gându” (58^r), „*acist* pește” (64^r), „*acist* cuvânt” (66^v), „*acist* răspunsu” (83^r), „*acista*-i drumul” (31^v), „Ci pești este *acista*, bărbate?” (66^v), „*acista* este peștile ci ai mâncat” (66^v), „dimonul *acista*” (28^v), „tânărul *acista*” (34^v), „vrăjmașul *acista*” (35^r), „lemnu de *acista*” (85^r), „înainte de *aciste*” (8^v), „unul ca *acista*” (20^r), „să umpli tipsie de *aceștie*” (88^v), „*acistui* neguțitor” (51^r), „*acistor* doi” (82^v), „*acest* dascal” (78^r) etc. (despre forma *acist*, vezi Georgescu, 1982, p. 394).

Forma fără deicticul *-a* este preferată față de forma cu *-a*: „*aceasta* dascal” (2^r), „întru *aceasta* zi” (29^v), „*acesta* copil” (97^v), „într-*acesta* chip” (51^v), fenomen curent în scrierile din perioada veche a limbii române (vezi Densusianu, 1961, p. 120; Teodorescu, Gheție, 1977, p. 103-104; Roman Moraru, 1982, p. 77; Chivu, 1993, p. 181-182; Vieru, 2014, p. 82).

La genitiv-dativul feminin al lui *aceasta*, în prepoziția și, uneori, în postpoziția substantivului, forma întrebuintată este cea etimologică: „gura *aciștii* babi” (39^v), „bărbatul *aciștii* muieri” (45^v), „oamenii cetății *aciștie*” (86^r), „fața lumii *aciștii*”

(54^f), „*aceștei* blăstămate” (55^v), „am dat *aceștii* cățeli” (66^f), „*aceștie* i să cade” (96^f), la fel ca în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 120-121) și în cele contemporane cu manuscrisul *Sandipa* (vezi ILRL, 1997, p. 330). Forma modernă *acestei* nu este consemnată (în privința istoriei formelor refăcute, vezi Frâncu, 1972, p. 26 și urm.).

Pluralul feminin al lui *aceasta* cunoaște, în cele 33 de apariții, doar forma cu *ea* monoftongat: *aceste* (5^v, 58^f, 72^f, 100^f etc.).

Adjectivul demonstrativ de depărtare *acel*, *acea* se remarcă prin formele astăzi arhaizante: „*acela* neguțitor” (88^v), „*ace* (= *acea*) vreme” (6^f), „*ace* muiere” (8^f), „*ace* învățătură” (9^v), „*ace* ocară” (12^f) etc., cu 44 de atestări, „*aceea* pâine” (22^v-2), „*aceea* fimei” (24^v), precum și prin formele de genitiv-dativ: „*acilii* muieri” (45^v), „*acilii* fimei” (48^v), „spusă toate *acii* babe” (45^f), „*casa acii* fimei” (46^f).

Pronumele demonstrativ de diferențiere este folosit în forma regională *celalant* (82^v, 83^f) și, la plural, în cea învechită *ciialalți* (95^v), *ciielalți* (95^v).

Pronumele (adjectivul) interogativ-relativ. *Care* înregistrează, pentru nominativ-acuzativ, forma articulată *carile* (13^f, 20^f-4, 52^f, 90^f etc.), fără însă a marca opoziția masculin : feminin (opoziție curentă în textele vechi). *Carile* desemnează substantive de genuri și numere diferite și este concurat de forma nearticulată *care* (8^f, 38^v-2, 73^f, 100^v-3 etc.). O predilecție anume în folosirea uneia din cele două forme nu se observă, aparițiile numerice fiind aproximativ egale: 34 pentru forma nearticulată și 32 pentru forma articulată.

Genitiv-dativul relativului este consemnat în câteva situații și se evidențiază printr-un acord și prin forme flexionare mai puțin obișnuite în raport cu limba actuală: „o pasire [...] *căruia* îi zic elinenii psidac” (17^f), „*Aceasta-i* baba *cării* i-am dat dulama” (48^v), „dedi dulama voinicului *căruie* o vândusă” (49^v).

În acuzativ *care*, *carile* apar notate în vecinătatea unor prepoziții: *dintri carile* (97^f), *întru care* (38^v), *pe carile* (20^f), *pre carile* (41^f). Mult mai numeroase sunt însă situațiile în care relativul, de regulă, nedublat de formele neaccentuate ale pronumelui personal, nu este însoțit de prepoziția *p(r)e*: „găsi dulama *cari* o vândusă” (46^f), „dulama *cari* am cumpărat-o de la dumneta” (48^f), „este vro învățătură *cari* nu-l vei fi învățat pe fiiul meu” (77^v), „cerșind eu acel pământ ca să-l lucrez, *carile* mi l-o dat” (16^f), „ave un câine *carile* de mulți ani *il* ține” (43^f), „te vei căi pentru ficiorul tău *carile* mult doriei” (44^v), „poate ț-a cere un lucru *carile* nici noi toți, cetățenii, nu vom pute avea” (88^v), „oi scoate și eu ochiul meu *carile* zici că l-am furat” (90^f).

Alteori, relativul *care* este folosit în accepțiunile „despre care”: „toate tainile lui mie mi le spune, *care*, cându-*m* spune ceva, nimine să nu știe această taină” (8^v); „din care”: „agiunsără la o fântână *care*, cine bea dintr-înșă, dintr-ace fântână” (31^v), „o nevastă foarte frumoasă și ghizdavă, *care* din buzile ei cură dulceață” (38^v); „după care”: „nu luo chieptinile *la care* vinisă” (79^v).

Cu valoare adjectivală, *care* apare în construcții numite în literatura de specialitate „legătura relativă” (vezi Iliescu, 1956, p. 28; Nilsson, 1969, p. 12-14; Edelstein, 1971, p. 337-343; Edelstein, 1978, p. 93-96), în care, de la obișnuita reluare a antecedentului sau a echivalentului său sinonimic: „Și-i dedi o carte să o cetească, *în care* *carte* scriia” (14^f), „l-am apucat cu alte vorbe răle ale viclenii<i> cu *care* *vicleșug* am scos cuvânt din gura lui” (93^v) s-a ajuns la îmbinări pleonastice,

al căror relativ, desemantizat, se prezintă ca element joncțional coordonator (vezi Edelstein, 1971, p. 342): „îl deprind oamenii și nu să tem de împăratul, *care* întâi acum, de nu vei poronci” (20^f), „ai poronci să omori pe fiul tău, *cari* eu, ca o slugă dre<a>ptă, îȚ aduc aminte” (21^f), „și-Ț pune gând rău ca să omori pe fiul tău fără de vină, *care* apoi, pe urmă, te vei căi” (21^v), „n-ai făcut ca să afli adevărul, *care* mă rog să mă ascuȚi” (35^v).

Cine (31^v, 40^f, 95^v etc.) și forma de genitiv *al(e) cui* (32^f, 99^f) nu prezintă deosebiri în raport cu formele din limba contemporană. În fraza „să-ș ie plata *cine* cum ș-a agonesi” (53^v) relativul are sensul pronomelui nehotărât *cineși* „fiecare”.

Invariabilul *ce* este întrebuințat fără diferențe atât pentru ființe, cât și pentru lucruri, atât la singular, cât și la plural, fapt ce se răsfrânge asupra frecvenței mai mare a lui *ce* în dauna omonimului său, *care*, situație asemănătoare consemnată de cercetătorii textelor vechi românești (vezi Iliescu, 1956, p. 26): „Era un om și cu fimeia sa *ci* să luoașă cu lege” (35^v), „un prunc mic, *ce* era numai unul în fașă” (43^f), „izbăvești-mă de frică și de primejdie *ce* me-u venit” (81^v), „smochinile cele mai coapte și mai dulci *ci* cad” (41^v) etc.

La fel ca relativul *care*, *ce* este întrebuințat cu sensul „cu care”: „Ci acest om, *ci* m-am apucat cu dânsul” (89^v); „în care”: „până la vreme *ci* au zis că l-a învățat” (4^f), „într-acele 7 zile *ci* n-au grăit” (73^f), „în trii ani *ci* ai fost întâi la dascalul cel dintâi” (91^v), „în ceasul *ci* s-au născut (97^v); „de care”: „să-*m* ceară el de acest feliu *ci* ai zis dumnata” (88^v). Mult mai numeroase sunt însă exemplele în care invariabilul *ce* este folosit în accepția „pe care”, de obicei nereluată de formele neaccentuate ale pronomelui personal: „acest lucru *ci* am făgăduit” (3^f), „după zapis *ce* au dat împăratului” (5^v), „toată învățătura filosofie<i> ci ai învățat” (6^v), „aceste cuvinte *ci* ai zis tu” (10^f), „Pilda filosofului întâi *ce* au spus cătră împăratul” (13^v), „Cum frământai ace pâine *ci* vindei slugii mele?” (22^v), „să fie dreaptă judecata *ce* vei face” (42^v), „după tocma *ci* am făcut cu tine” (86^v), „această căte *ci* o privesc ochii tăi” (37^f), „povoara *ci* o am este de vânzare” (84^v), „luo toate scrisorile *ci* le scrisăse” (68^v) etc.

Cât este identic cu omologul său din limba actuală: „*Câte* au grăit toate sânt adevărate” (15^v), „nu m-am apucat să beu toate gârlele *câte* cură în mare” (89^v), „*câte* învățături vre să mă învețe, toate *le* zugrăvi pe păreți” (100^f) etc.

Relativul compus este reprezentat prin aceleași forme ca în limba contemporană: „*cel ci* luo banii apucă pi altă uliță” (80^f), „*cei ce* au mâncat laptile” (76^v), „nu-i pricina *celui ce* au făcut masă” (76^f); cf. însă, o dată, forma amplificată cu deicticul *-a*: „văzind pe *cela ce* ține coada vulpii în mână” (95^f).

Pronumele (adjectivul) nehotărât. Pronumele nehotărât *altul*, singur sau împreună cu pronumele negativ, înregistrează pentru feminin singular forma *altă*, cu sensul „altceva”: „de *altă* nu este rugăminte me” (60^f), „*altă* nu gândie” (61^v), situație consemnată în textele din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, p. 123). În corelație cu pronumele negativ *nimeni* pronumele nehotărât are înțelesul de „altcineva”: „*nimine altul* nu știe de aceasta” (17^f). *Alte* apare articulat și în prepoziția adjectivului *multe* în sintagma „*altile* multe” (9^f).

Atât, cu valoare adjectivală, are formele gramaticale diferite de cele actuale datorită naturii fonetice: *atăta* (68^f), *atăte* (60^v).

Pronumele nehotărât derivat *cineși* are semnificația de „fiecare”: „și-ș pecetlură *cineș* punga cu pecetea sa” (78^v), sens consemnat frecvent în toate textele vechi românești (vezi Densusianu, 1961, p. 124).

Fiecare, prin cele două atestări, se prezintă sub formă învechită și regională: *fiștecarile* (87^r), „*a fiștecăruia*” (100^r).

Pronumele nehotărâte *oarece* (46^r, 61^v) și *oarecine* (46^r, 100^v) sunt formate cu relativele *ce* și *cine* și au sensul de „ceva” și, respectiv, „cineva”.

Câteva pronume nehotărâte apar cu elementele separate: „*ori în care* parte căuta” (3^v), „*ori la care* chip căutam” (100^v), „o tipsie plină *ori de ce* vei pohti” (85^v). Mai numeroasă este însă forma sudată: *orice* (43^r, 88^r), *orici* (4^r, 60^r etc.).

Adjectivul demonstrativ *tot*, cu sensul de „fiecare”, este precedat de prepoziția *a* și redă valoarea de genitiv: „ajutoriu și păzitoriu *a tot* omul” (71^r).

Vreunul, ca pronume și adjectiv nehotărât, apare rar și coincide, ca formă, cu omologul său actual: *vreun(ul)* (79^r, 95^r), iar femininul *vreo* este consemnat numai ca adjectiv, o dată în forma contemporană *vreo* (7^v), a doua oară sub forma *vro* (77^v), astăzi învechită și populară.

Pronumele negativ *nimeni* are formele *nime* (19^v, 33^v, 98^r), *nimi* (11^v), *nimene* (40^v), *nimine* (8^v, 17^r, 20^r-2, 61^r, 77^v, 78^r-2), *nime* și *nimi* fiind caracteristice pentru Moldova (vezi Gheție, 1975, p. 163-164).

Nimic, în cele 40 de atestări, este notat doar în varianta fonetică cu *-ă*: *nimică* (2^r-2, 25^r, 65^r-3, 91^v etc.), iar compusul *niciun* nu se diferențiază prin nimic de forma de astăzi: *niciun* (1^v etc.), *nicio* (2^r etc.).

În concluzie, morfologia pronumelui se remarcă printr-o vădită tendință de simplificare și reducere a formelor arhaizante, care sunt împinse spre periferia sistemului, inovațiile acceptate ulterior de norma limbii literare actuale impunându-se tot mai evident.

Referințe bibliografice:

- AVRAM, Mioara. *Gramatica pentru toți*. București, 1986.
- BEREA, Elena. Din istoria posesivului *său-lui* în limba română. În: *Studii și cercetări lingvistice*, 1961, nr. 3, p. 319-333.
- BUZĂ, Emanuela, ZGRAON, Florentina. Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de Emanuela Buză și Florentina Zgraon. În: *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheție. București, 1982, p. 467-636.
- CHIVU, Gheorghe. *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu. București, 1993.
- DENSUSIANU, Ovid. *Istoria limbii române. Secolul al XVI-lea*. Vol. II. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck. București, 1961.
- EDELSTEIN, Frieda. Despre „legătura relativă” în limba română. În: *Cercetări de lingvistică*, 1971, nr. 2, p. 337-343.
- EDELSTEIN, Frieda. Despre sintaxa relativului *care*. În: *Cercetări de lingvistică*, 1978, nr. 1, p. 93-96.

- FRÂNCU, C. Din istoria demonstrativelor românești: formele **(a)cele(i)**, **aceleiași**, **(a)celeilalte**, **(a)cestei(a)**. În: *Studii de limbă literară și filologie*. București, 1972, p. 25-52.
- GALR = *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. București, 2005.
- GEORGESCU, Magdalena. Glosele Bogdan. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de Magdalena Georgescu. În: *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheție. București, 1982, p. 367-464.
- GHEȚIE, Ion. *Baza dialectală a românei literare*. București, 1975.
- ILIESCU, Maria. Concurența dintre pronumele relative **care** și **ce**. În: *Studii de gramatică*. I. 1956, p. 25-35.
- ILRL = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator, Ion Gheție. București, 1997.
- MAREȘ, Alexandru. *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș. București, 1969.
- NILSSON, Elsa. *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne. Etude de syntaxe descriptive*. Lund, 1969.
- ROMAN MORARU, Alexandra. Catehismul lui Coresi. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de Alexandra Roman Moraru. În: *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Coordonator, Ion Gheție. București, 1982, p. 21-127.
- TEODORESCU, Mirela, GHEȚIE, Ion. *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu, Ion Gheție. București, 1977.
- VEREBCEANU, Galaction. Un manuscris al *Sindipei* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. *Text*. În: *Philologia*. 2017, nr. 1-2, p. 35-55; nr. 3-4, p. 67-89; nr. 5-6, p. 113-130.
- VEREBCEANU, Galaction. Considerații filologice asupra manuscrisului „Sandipa”. În: *Philologia*. 2019, nr. 3-4, p. 49-63.
- VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Grafia (1). În: *Philologia*. 2020a, nr. 3-4, p. 93-102.
- VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Fonetica (2). În: *Philologia*. 2020b, nr. 5-6, p. 22-36.
- VEREBCEANU, Galaction. Studiu lingvistic asupra manuscrisului „Sandipa”. Morfologia (3.1.). Substantivul. Articolul. Adjectivul. Numeralul. În: *Philologia*. 2021, nr. 1-2, p. 75-84.
- VIERU, Roxana. *Studiu lingvistic asupra „Paliei de la Orăștie”*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu” al MECC.